डी एवं ई ग्रेड के विद्यार्थियों हेतु महत्वपूर्ण प्रश्नों का संकलन

कक्षा 10वीं

विषय – संस्कृत

सत्र : 2019-20

- प्रस्तुतकर्ता -

डी. एस. नवाया

प्राचार्य, शास. हाईस्कूल, निनौरा

गोविन्द मिश्रा

उ. मा. शि., शा.उत्कृष्ट .उ.मा.वि. माधवनगर उज्जैन

मनोज द्विवेदी

मा. शि., शा.उत्कृष्ट .उ.मा.वि. माधवनगर उज्जैन

श्रीमती कवलजीत कौर

मा. शि., शा.कन्या .उ.मा.वि. विजयाराजे, उज्जैन

- मार्गदर्शन -

गिरीश तिवारी

अतिरिक्त जिला परियोजना समन्वयक

राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान, उज्जैन

सुश्री रमा नाहटे

जिला शिक्षा अधिकारी

जिला उज्जैन

कार्यालय जिला शिक्षा अधिकारी जिला – उज्जैन (म.प्र.)

1. उचित विकल्पं चित्वा लिखत–

(1) ''एकैक'' इत्यस्मिन् पदे सन्धिः अस्ति–

(अ) यण संधिः (ब) गुण संधिः (स) वृद्धि संधिः (द) अयादि

(2) 'सदाचारः' इत्यस्य पदस्य सन्धिविच्छेदः अस्ति–

(अ) सत् + आचारः (ब) सता + आचारः (स) सता + चारः (द) सदा + आचारः

(3) व्यञ्जनेसन्धेः उदाहरणम् अस्ति–

(अ) नमस्ते (ब) तट्टीका (स) पवनः (द) मनोरथः

(4) तत् + लीनः इत्यस्य सन्धिः अस्ति–

(अ) तल्लीनः (ब) तद्लीन (स) तन्लीनः (द) तल्लीनः

(5) अधोलिखितेषु अव्ययम् नास्ति–

(अ) यत्र (ब) तत्र (स) कुत्र (द) पुत्र

(6) 'तवल्कारः' इत्यस्य सन्धिः विच्छेदः अस्ति–

(अ) तव + अल्कारः (ब) तव + लृकारः (स) तवल् + लकारः (द) तव + लकारः

(7) 'दिगम्बरः' इत्यस्मिन पदे सन्धिः अस्ति–

(अ) व्यञ्जन सन्धिः (ब) गुण सन्धिः (स) दीर्घ सन्धिः (द) विसर्ग सन्धिः

(8) 'मनोहरः' इत्यस्मिन पदे सन्धिः अस्ति–

(अ) व्यञ्जन सन्धिः (ब) विसर्ग सन्धिः (स) दीर्घ स्वर सन्धिः (द) गुण स्वरः सन्धिः

(9) 'रमा + ईशः' इत्यस्य (सन्धिः) पदस्य भविष्यति–

(अ) रमाशः (ब) रमैशः (स) रमेशः (द) रमशः

(10) 'हरेऽव' इत्यस्य पदे सन्धिः अस्ति–

(अ) हरे + अव (ब) हरे + एव (स) हरि + एव (द) हरि + अव

(11) परोपकारः इत्यस्मिन् पदे सन्धिः अस्ति–

(अ) अयादि स्वर सन्धिः (ब) गुण सन्धिः (स) दीर्घ स्वर सन्धिः (द) यण् स्वर सन्धिः

(12) महा + औषधिः इत्यस्य पदे अस्ति–

(अ) महोषधिः (ब) महौषधिः (स) महेषधिः (द) महाऔषधिः

(13) 'भानूदयः' इत्यस्य पदस्य सन्धिविच्छेद अस्ति–

(14) 'मनोरथ :' इत्यस्मिन पदे सन्धिः अस्ति–

(अ) गुण स्वर सन्धिः (ब) व्यञ्जन सन्धिः (स) विसर्ग सन्धिः (द) पूर्वरूप सन्धिः

(15) 'दिग्गजः' इत्यस्मिन् पदे सन्धिः अस्ति।

(16) 'त्वं कदा आगमिष्यसि' अस्मिन् वाक्ये अव्ययम् अस्ति–

(अ) गृहं (ब) त्वं (स) कदा (द) आगमिष्यसि

उत्तर- (१) वृद्धि सन्धिः (२) सत् + आचारः (३) तट्टीका (४) तल्लीनः (५) पुत्र (६) तव + लृकारः (७) व्यञ्जन संधिः (८) विसर्ग संधिः (९) रमेशः (१०) हरे + अव (११) गुण स्वर सन्धिः (१२) महौषधिः (१३) भानु + उदयः (१४) विसर्ग सन्धिः (१५) व्यञ्जन सन्धिः (१५) कदा

2. उचित विकल्पं चित्वा लिखत-

(1) 'दीनदानम्' इत्यस्मिन् पदे समासः अस्ति-

(अ) द्वितीया तत्पुरुषः (ब) तृतीया तत्पुरुषः (स) चतुर्थी तत्पुरुषः (द) पञ्चमी तत्पुरुषः

(2) 'हरिहरौ' इत्यस्मिन् पदे समासः अस्ति-

(अ) द्वन्द्वः (ब) अव्ययीभावः (स) द्विगुः (द) कर्मधारयः

(3) ''रूपस्य योग्यम्'' इत्यस्य पदस्य सामासिकपदम अस्ति-

(अ) रूपयोगं (ब) अनुरूपम् (स) रूपयोग्यं (द) योग्यंस्पं

(4) 'कर्मधारय' समास्य उदाहरणम् अस्ति-

(अ) कृष्णसर्पः (ब) सचक्रम् (स) पीताम्बरः (द) परोपकारः

(5) चन्द्रशेखरः इत्यस्मिन् पदे समासः अस्ति-

(अ) द्वन्द्व समासः (ब) द्विगु समासः (स) बहुब्रीहि समासः (द) कर्मधारय समासः

(6) अधोलिखितेषु उपसर्गः नास्ति-

(अ) अधि (ब) प्रति (स) दुर् (द) विचलः

(7) 'अधिकारः' इत्यस्मिन् पदे उपसर्गः अस्ति-

(अ) अपि (ब) अति (स) अधि (द) अभि

(8) 'हरिहरौ' इत्यस्य पदस्य समासविग्रहः भवति-

(अ) हरि च हरौ (ब) हरि च हरौ च (स) हरिश्च हरश्च (द) हरिः हरौ च

(9) अधोलिखितेषु उपसर्गः अस्ति-

(अ) अस्ति (ब) इव (स) कुत्र (द) अनु

(10) 'पीताम्बरः' इत्यस्मिन पदे समासः भवति-

(अ) द्विगुः (ब) द्वन्द्वः (स) कर्मधारयः (द) बहुब्रीहिः

(11) 'निर्धनः' इत्यस्मिन् पदे उपसर्ग अस्ति-

(अ) निस् (ब) निर् (स) नि (द) निध

(12) 'पितरौ' इत्यस्मिन् पदे समास विग्रहः भवति-

(अ) पिता-माता (ब) माता च पिता (स) च माता-पिता (द) माता च पिता च

(13) तत्पुरुषसमासः उदाहरणम् अस्ति-

(अ) प्रतिवर्षम् (ब) चौरभयम् (स) नवरात्रम् (द) पितरौ

(14) 'रामलक्ष्मणौ' इत्यस्मिन् पदे समासः अस्ति-

(अ) द्वन्द्वः (ब) द्विगुः (स) बहुब्रीहिः (द) कर्मधारयः

(15) 'पराजयः' इत्यस्मिन् पदे उपसर्गः अस्ति-

(अ) परा (ब) राज (स) पर (द) जय

(16) 'कार्यकुशलः' इत्यस्मिन् पदे समासः अस्ति-

(अ) षष्ठी तत्पुरुषः (ब) सप्तमी तत्पुरुषः (स) तृतीया तत्पुरुषः (द) चतुर्थीतत्पुरुषः

उत्तर- (१) चतुर्थी तत्पुरुष (२) द्वन्द्व समासः (३) अनुरूपम् (४) कृष्णसर्पः (५) बहुब्रीहिसमासः (६) विचलः (७) अधि (८) हरिश्च हरश्च (९) अनु (१०) बहुब्रीहि (११) निर् (१२) माता च पिता च (१३) चौरभयम् (१४) द्वन्द्व समासः (१५) परा (१६) सप्तमी सत्पुरुषः

3. उचित विकल्पं चित्वा लिखत–

(1) 'पास्यति' इत्यस्मिन् पदे धातु: अस्ति–

(अ) पा (ब) पास्य (स) पत् (द) पच्

(2) 'गच्छामि' इत्यस्मिन् पदे पुरुष: अस्ति–

(ब) अन्य पुरुष: (ब) उत्तम पुरुष: (स) मध्यम पुरुष: (द) प्रथम पुरुष:

(3) 'विद्या माता इव रक्षति' अस्मिन वाक्ये अव्ययम् अस्ति–

(अ) माता (ब) विद्या (स) रक्षति (द) इव

(4) 'द्रक्ष्यति' इत्यस्मिन् पदे धातु: अस्ति–

(अ) दृश् (ब) द्रक्ष् (स) दा (द) दृक्ष्

(5) 'अभवत्' इत्यस्मिन पदे लकार: अस्ति–

(अ) लट्लकार: (ब) लृटलकार: (स) लङ्लकार: (द) लोट्लकार:

(6) 'ददाति' इत्यस्मिन पदे वचनम् अस्ति–

(अ) एकवचनम् (ब) द्विवचनम् (स) बहुवचनम् (द) मृदुवचनम्

(7) 'अपश्यन' इत्यस्मिन् पदे लकार: अस्ति–

(अ) लोट्लकार: (ब) लङलकार: (स) लृट्लकार: (द) विधिलिङ्गलकार:

(8) 'लप्स्ये' इत्यस्मिन् पदे वचनम् अस्ति–

(अ) एकवचनम् (ब) द्विवचनम् (स) बहुवचनम्

(9) 'अहम अपि आपणं गच्छामि' अस्मिन वाक्ये अव्ययम् अस्ति–

(अ) अहम् (ब) आपणं (स) गच्छमि (द) अपि

(10) 'पक्ष्यसि' इत्यस्मिन् पदे धातु: अस्ति–

(अ) पक्ष् (ब) पच् (स) पश् (द) पक्ष्य्

(11) 'पठेयु: / भवेयु: / इत्यस्मिन पदे वचनम् लकार: अस्ति–

(अ) एकवचनम् (ब) द्विवचनम् (स) बहुवचनम्

लोटलकार: लट्लकार: विधिलिङ्गलकार:

(12) 'ध्नन्ति' इत्यस्मिन् पदे वचनम् अस्ति–

(अ) एकवचनम् (ब) बहुवचनम् (स) द्विवचनम् (द) मृदुवचनम्

(13) 'पठेत्' इत्यस्मिन् पदे पुरुष: अस्ति–

(अ) प्रथम पुरुष: (ब) मध्यम पुरुष: (स) उत्तम पुरुष:

(14) 'वर्तते' इत्यस्मिन पदे धातु: अस्ति–

(अ) वर्त (ब) वच् (स) वृत (द) वद्

(15) 'वर्धताम / अभवत / इत्यस्मिन् पदे पुरुष: अस्ति–

(अ) प्रथम पुरुष: (ब) मध्यम पुरुष: (स) उत्तम पुरुष:

(16) 'नेल्यसि' इत्यस्मिन् पदे वचनम् अस्ति–

(अ) एकवचनम् (ब) द्विवचनम् (स) बहुवचनम्

उत्तर- (१) चा (२) उत्तमपुरुषः (३) इव (४) दृश् (५) लङ्लकारः (६) बहुवचनम् (७) लङलकारः (८) एकवचनम् (९) अपि (१०) पच् (११) बहुवचनम् (१२) विधिलिङ्गलकारः (१३) बहुवचनम् (१४) प्रथम पुरुषः (१५) वृत (१६) प्रथम पुरुषः (१६) बहुवचनम्

4. उचित विकल्पं चित्वा लिखत-

(1) कथित: / पठित: / इत्यस्मिन् पदे प्रत्यय: अस्ति-

(अ) क्त (ब) क्तवतु (स) कत्वा (द) ल्यप

(2) 'तुमुन्' प्रत्ययस्योदाहरणम् नास्ति-

(अ) जेतुम् (ब) नेतुम् (स) कर्तुम (द) ल्यप्

(3) 'पठन' इत्यस्मिन् पदे प्रत्यय: अस्ति-

(अ) टाप् (ब) ल्यप् (स) शानच् (द) शतृ

(4) 'क्रीडित्वा' इत्यस्मिन पदे प्रत्यय: अस्ति-

(अ) क्तिन (ब) तुमुन् (स) क्तवतु (द) कत्वा

(5) 'परोपकार: .... प्राणै:' कण्ठगतैरपि।

(अ) हर्तव्य: (ब) गन्तव्य: (स) कर्तव्य: (द) कृत:

(6) 'इतिहास + ठक' इत्यस्य पदम् भविल्यति-

(अ) एतिहासिक (ब) ऐतिहासिक (स) इतिहासिक (द) ईतिहासिक

(7) पठतो .... मूर्खत्वम्।

(अ) भवति (ब) अस्ति (स) नास्ति (द) विद्यते

(8) 'कत्वा' प्रत्ययस्योदाहरणं अस्ति-

(अ) गत: (ब) पठन् (स) नीत्वा (द) कृतवान्

(9) 'कोकिला' इत्यस्मिन् पदे प्रत्यय: अस्ति-

(अ) आप् (ब) जाप् (स) ज्ञाप् (द) टाप्

(10) 'क्तवतु' प्रत्ययस्योदाहरणम् अस्ति-

(अ) पठितवान् (ब) पठितव्यम् (स) पठितुम् (द) पठनीयम्

(11) बाल + टाप् इत्यस्य पदेम् भविष्यति-

(अ) बालाटाप् (ब) बालटा (स) बाला (द) बालाप्

(12) 'ल्यप्' प्रत्ययस्योदाहरणम् अस्ति-

(अ) प्रणम्य (ब) गन्तत्यम् (स) कथित: (द) नीत्वा

(13) सर्व जगद्विजीयते केन-

(अ) परोपकार: (ब) जितक्रोधेन (स) मूर्खत्वम् (द) लघुत्वं

(14) परोपदेशवेलायां शिष्टा: सर्वे .... वै।

(अ) भवति (ब) हसन्ति (स) हसति (द) भवन्ति

(15) 'सर्व + त्रल्' इत्यस्य पदं भविष्यति-

(अ) सर्वम् (ब) सर्वत्रल् (स) सर्वत्र (द) सर्वल

(16) 'टाप्' प्रत्ययस्य उदाहरणम् अस्ति-

(अ) अजा (ब) सुन्दरी (स) दत्वा (द) धनी

उत्तर- (१) क्त (२) ल्यप (३) शत् (४) कत्वा (५) कर्तव्य: (६) ऐतिहासिक (७) नास्ति (८) नीत्वा (९) टाप् (१०) पठितवान् (११) बाला (१२) प्रणम्य (१३) जितक्रोधेन (१४) भवन्ति (१५) सर्वत्र (१६) अजा

प्र. 5 प्रदत्तशब्दैः रिक्तस्थानानि पूरयत–

(सप्रहोता, तनयं, मनः, अनिलं, मार्गायासं, निरोगः, यशः, दुर्जनः, भूतानि, पितृसमः, श्रेष्ठः, समयः, रामदेवस्य, धरणी, वितृणुयात्, लघुत्वं, सत्ये, देवतानां, कण्ठगतैरपि)

(1) तन्मे .... शिवसङ्कल्पमस्तु।

(2) येन यज्ञस्तायते ....।

(3) पितरौअवि एतादृशं .... नाभिनन्दतः।

(4) पथिकाः .... परिहरन्ति स्म।

(5) वायुः .... ददाति।

(6) महर्षिः .... शरीरेण अमरः अस्ति।

(7) मनुष्यः सदा .... भवेत्।

(8) दानेन .... वशीभवन्ति।

(9) क्षमाशास्त्रं करे यस्य .... किं करिष्यति।

(10) ज्येष्ठः .... कुले लोके।

(11) ज्येष्ठा भ्राता ....।

(12) मया .... जीवनम् एव अनुसरणीयम्।

(13) अन्येषां वस्तूनाम् अपेक्षया .... अधिकः महत्वपूर्णः वर्तते।

(14) न गुह्य ....।

(15) नवैर्जलौघैः .... वितृप्ता।

(16) परसदननिविष्टः को .... न याति।

(17) सर्वं .... प्रतिष्प्तिम्।

(18) परोपकारः कर्तव्यः प्राणैः ....।

(19) माता किल मनुष्याणां .... च दैवतम्।

उत्तर– (१) मनः (२) सप्रहोता (३) तनयं (४) मार्गायासं, (५) अनिलं (६) यशः (७) निरोगः (८) भूतानि (९) दुर्जनः (१०) श्रेष्ठ (११) पितृसमः (१२) राजदेवस्य (१३) समयः (१४) वितृणुयात् (१५) धरणी (१६) लघुत्वं (१७) सत्ये (१८) कण्ठगतैरपि (१९) देवतानां।

प्र. ७ यथायोग्यं योजयत्–

अ	ब
(1) येन कर्माष्यपसो	महाभारतम्
(2) वेदव्यासः	मनीषिणो
(3) इव	प्रीतिरसायनम्
(4) मित्रम्	न कुर्यात्
(5) बालै सहसख्यम्	मदो मे व्यपगतः
(6) जनाः स्वकर्मण्यैव	मन्दमतिः
(7) यूथाद्भ्रष्ट्रः दासेरकः	रतष्तिष्ठति
(8) मत्तराजाः	न कुर्यातः
(9) वैद्यकशास्त्रं	नदन्ति
(10) बालै सहसख्यम्	आरोग्यशास्त्रम्
(11) दासेरकग्रीवायां	घटोत्कचः

(12) पुरुषाद: महतीघण्टाप्रतिबद्धा
(13) कौत्स: खगोलशास्त्रम्
(14) कालगणना धनदेव:
(15) कुबेर: गुरुदक्षिणार्थी
(16) प्रकृतिदत्त: वर: वृष्टिंवर्षति
(17) वरुणदेव: वृक्ष:
(18) अधिक: मूल्यवान् वृद्ध:
(19) द्विजश्रेष्ठ: प्रसिद्धा:
(20) महापुरुषा: समय:

उत्तर- (१) मनीषिणो (२) महाभारतम् (३) मदो मे व्यपगत: (४) प्रीतिरसायनं (५) न कुर्यात् (६) रतस्तिष्ठन्ति (७) मन्दमति: (८) नदन्ति (९) आरोग्यशास्त्रं (१०) न कुर्यात् (११) महतीघण्टा प्रतिबद्धा, (१२) घटोत्कच: (१३) गुरुदक्षिणार्थी (१४) खगोलशास्त्रं (१५) धनदेव: (१६) वृक्ष: (१७) वष्टिं वर्षति (१८) समय: (१९) वृद्ध: (२०) प्रसिद्धा:।

प्र. ७ निम्नलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषायां एकवाक्येन देयानि-

(१) छत्रसाल: कस्य शिष्य: आसीत्।

उत्तर- छत्रसाल: स्वामिप्राणनाथस्य शिष्य: आसीत्।

(२) कस्य अभिनिष्क्रमणसंस्कार: अस्ति-

उत्तर- राहुलस्य अभिनिष्क्रमण संस्कार: अस्ति।

(३) क: मृतोऽपि जीवति?

उत्तर- य: समाजहितं चिन्तयति स: मृतोऽपि जीवति।

(४) संस्कृतभाषा कस्य पोषणं करोति?

उत्तर- संस्कृतभाषा विश्वबन्धुत्वस्य पोषणं करोति।

(५) कृषीबलै: का समेधिता: भवन्तु?

उत्तर- कृषीबलै: धान्यवृद्धय: समेधिता: भवन्तु।

(६) घटोत्कच: अन्ते किं कथयति?

उत्तर- 'अहो स्वजनवात्सल्यम्' इति घटोत्कच: अन्ते कथमति।

(७) दयानन्दस्य जन्मनाम किम् आसीत्?

उत्तर- दयानन्दस्य जन्मनाम मूलशङ्कर: आसीत्।

(८) किं महत् पापम् अस्ति?

उत्तर- वृक्षाणां छेदनं महत् पापम् अस्ति।

(९) कीदृशो वहिन स्वयम् उपशाम्यति?

उत्तर- अतृणे पतितो वहिन: स्वयम् उपशामति।

(१०) मे मन: किम् अस्तु?

उत्तर- मे मन: शिवसङ्काल्पमस्तु।

(११) रथकार: पर्वतदेशे किमर्थं गत:?

उत्तर- रथकार: पल्लवानयनार्थं पर्वतदेशे गत:।

(१२) वृक्षस्य आधारभूता का?

उत्तर- वृक्षस्य आधारभूता भूमाता।

(१३) विदिशामध्ये किं नाम स्मारको वर्तते?

उत्तर- विदिशामध्ये लोहाङ्गी स्मारको वर्तते।

(१४) दयानन्दः केषां प्रचारमकरोत्?

उत्तर- दयानन्दः चिरोपेक्षित वेदानां प्रचारमकरोत्।

(१५) रघुः कस्मात् हेमराशिं लब्धवान्?

उत्तर- रघुः कुबेरात् हेमराशिम लब्धवान्।

प्र. ८ अधोलिखितेषु गद्यांशेषु गद्यांशद्वयस्य प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषायां लिखत-

(क) मध्यप्रदेशस्यनगरीयं पौराणिकी ऐतिहासिकी च वर्तते। विदिशा पूर्वस्मिन् काले 'भेलसा' इति नाम्ना सुविख्याता आसीत्। एतस्य कारणं सूर्यदेवतायाः मन्दिरस्य 'भेल्लस्वामिनः' इति लोकख्यातिदेव। पुरा विदिशानगरी समुन्नतमेकं वाणिज्यिकं केन्द्रमासीत्। योगदर्शनस्य प्रणेता व्याकरणमहाभाष्यस्य कर्ता महर्षि पतञ्जलिः सम्राट अशोकोऽपि विदिशया सह सम्बद्धौ आस्ताम्।

(1) मध्यप्रदेशस्य का नगरी पौराणिकी ऐतिहासिकी च वर्तते?

(2) पूर्वस्मिन् काले विदिशा नगर्याः किं नाम आसीत्?

(3) पुरा विदिशा नगरी कीदृशं केन्द्रम् आसीत्?

(4) भेल्लस्वाभिनः इति कस्य मन्दिरस्य लोकख्यातिः?

(5) 'वर्ततेः' इत्यस्मिन् पदे लकारः अस्ति।

उत्तर (1) मध्यप्रदेशस्य विदिशा नगरी पौराणिकी ऐतिहासिकी च वर्तते।

(2) पूर्वस्मिन् काले विदिशा नगर्या 'भेलसा' इति नाम आसीत्।

(3) पुश विदिशा नगरी वाणिज्यिक केन्द्रम् आसीत्।

(4) भेल्लस्वामिनः इति सूर्यदेवताया मन्दिरस्य लोकख्याति।

(5) वर्तते इत्यस्मिन् पदे 'लट्' लकारः अस्ति।

(ख) गङ्गातीरे मार्कण्डेयः नाम कश्चन् मुनिः वसति स्म। तस्य गुरुकुले बहवः शिष्याः आसन्। वासुदेवः तस्य प्रियि शिष्यः। तस्य द्वादशवर्षात्मकम् अध्ययनं यदा समाप्तं तदा गुरुः तम् आ हूय अवदत् ''शिष्य! अधुना भवान् सर्वविद्यापारङ्गतः'' इस्ति। अतः इत परं स्वग्रामं गन्तुम् अर्हति भवान्। गमनात् पूर्व भवता द्वारकापुरस्य देवराजस्य गृहं दृष्ट्वा आगन्तव्यम्।

(1) मार्कण्डेय नाम ऋषिः कुत्र वसति स्म?

(2) वासुदेव : कस्य प्रियशिष्यः आसीत्?

(3) बहवः शिष्याः कुत्र आसन्?

(4) सर्वविद्यापारङ्गतः कः अभवत्?

(5) कश्चन् इत्यस्मिन् पदस्य सन्धिविच्छेदं कुरुत।

उत्तर- (1) मार्कण्डेयः नाम ऋषिः गङ्गातीरे वसति स्म।

(2) वासुदेवः मार्कण्डेयस्य प्रियशिष्यः आसीत्।

(3) बहवः शिष्याः गुरुकुले आसन्।

(4) सर्वविद्यापारङ्गत वासुदेवः अभवत्।

(5) कः + चन्

(ग) 'सरल संस्कृतमेव भारतराष्ट्रस्य राष्ट्रभाषा भवेत्।'' अयमेव भावः श्रीमातुः कथनेऽपि दृश्यते। सा संस्कृतमेवराष्ट्रभाषा भवितुम् अहेति'' इत्युक्तवती। अन्येऽपि प्रसिद्धाः नायकाः संस्कृतस्य प्रशंसां कृतवन्तः महनीयतां च स्वीकृतवन्तः। यथा प्रथमः राष्ट्रपतिः डॉ. राजेन्द्र प्रसाद कथितवान् यत् ''संस्कृतसाहित्यं न केवलं भारतस्य कृते अपितु मानवजातेः कृते अमूल्यधनम् अस्ति।

(1) सरल संस्कृतमेव भारतराष्ट्रस्य किं भवेत्?

(2) प्रसिद्धा नायकाः कस्य प्रशंसां कृतवन्तः?

(3) भारतस्य प्रथमराष्ट्रपतिः कः आसीत्?

(4) संस्कृतसाहित्यं मानवजातेः कृते किं अस्ति?

(5) 'कथितवान्' इत्यस्य पदस्य प्रकृतिप्रत्ययञ्च पृथक कुरुत।

उत्तर (1) सरल संस्कृतमेव भारतराष्ट्रस्य राष्ट्रभाषा भवेत्।

(2) प्रसिद्धाः नायकाः संस्कृतस्य प्रशंसां कृतवन्तः।

(3) भारतस्य प्रथम राष्ट्रपतिः डॉ. राजेन्द्रप्रसादः आसीत्।

(4) संस्कृतसाहित्यं मानवजातेः कृते अमूल्यधनम् अस्ति।

(5) कथ् + क्तवतु

(घ) सूर्यवंशस्य राजा सगरः आसीत्। सः एकदा अश्वमेघयागं कृतवान्। यागस्य अन्ते यागस्य अश्वः यत्र तत्र सञ्चारं कृतवान्। अश्वमेघं कृत्वा सगरः स्वयम् इन्द्रः भविष्यति इति देवेन्द्रस्य असूया आसीत्। तस्मात् सः यागस्य विघ्नं कर्तुं मार्गं चिन्तितवान्। ततः अश्वं गृहीत्वा पाताललोके कपिलमुनेः पुरतः स्थापितवान्। तदा मुनिः तपः कुर्वन्टध्याने आसीत्। अतः सः किमपि न ज्ञातवान्।

(1) सूर्यवंशस्य राजा कः आसीत्?

(2) सः एकदा किं कृतवान्?

(3) यागस्य अश्वः कुत्र सञ्चारं कृतवान्?

(4) कः यागस्य विघ्नं कर्तुं मार्गं चिन्तितवान्?

(5) इन्द्रः अश्वं गृहीत्वा पातातलोके कस्य पुरतः स्थापितवान्?

उत्तर- (1) सूर्यवंशस्य राजा सगरः आसीत्।

(2) सः एकदा अश्वमेधयागं कृतवान्।

(3) यागस्य अश्वः यत्र-तत्र सञ्चारं कृतवान्।

(4) देवेन्द्रः यागस्य विघ्नं कर्तुं मार्गं चिन्तितवान्।

(5) इन्द्रः अश्वं गृहीत्वा पाताललोके कपिल मुनेः पुरतः स्थापितवान्।

प्र. ९ अधोलिखितेषु पद्यांशेषु पद्यांशद्वयस्य प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषायां लिखत-

(क) गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा।
पापं तापं च दैन्यं च हनन्ति सन्तोमहाशयाः।।

(1) का पापं हन्ति?

(2) शशी किं करोति?

(3) कल्पतरुः किं हन्ति?

(4) पापं तापं दैन्यं च के हनन्ति?

(5) 'हन्ति' इत्यस्मिन् पदे किं वचनम् अस्ति?

उत्तर- (1) गङ्गा पापं हन्ति।

(2) शशी तापं हन्ति।

(3) कल्पतरु दैन्यं हन्ति।

(4) पापं तापं दैन्यं च सन्तोमहाशयाः हनन्ति।

(5) एकवचनम्।

(ख) दरिद्रता धीरतया विराजते
कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते।
कदन्नता चोष्णतया विराजते।
कुरुपता शीलतया विराजते।

(1) दरिद्रता कया विराजते?

(2) शुभ्रतया का विराजते?

(3) कदन्नता कया विराजते?

(4) कुरुपता कया विराजते?

(5) चोष्णतया इत्यस्य पदस्य सन्धिविच्छेद: कृत्वा सन्धे: नाम लिखत।

उत्तर (1) दरिद्रता धीरतया विराजते।

(2) शुभ्रतया कुवस्त्रता विराजते।

(3) कदन्नता उष्णतया विराजते।

(4) कुरुपता शीलतया विराजते।

(5) च + उष्णतया - गुण सन्धि।

(ग) युवान एष व: परीक्षणस्य काल आगत:।
हिमालयस्य रक्षणे समुद्यता: स्थ सर्वत:।
अयं सखा पुरातनोडस्य भारतस्य विद्यते।
स्वकर्मणि प्रवर्तितुं कदापि नैव खिद्यते।

(1) युवान एष व: कस्य काल: आगत:?

(2) कस्य रक्षणे समुद्यता: स्थ सर्वत:?

(3) अयं पुरातनोडस्य भारतस्य क: विद्यते?

(4) कस्मिन् प्रवर्तितुं कदापि नैव खिद्यते?

(5) नैव इत्यस्य पदस्य सन्धिविच्छेदं कुरुत।

उत्तर (1) युवान एष व: परीक्षणस्य काल आगत:।

(2) हिमालयस्य रक्षणे समुद्यता: स्थ सर्वत:।

(3) अयं पुरातनोडस्य भारतस्य सखा विद्यते।

(4) स्वकर्मणि प्रवर्तितुं कदापि नैव खिद्यते।

(5) नैव = न + एव।

(घ) सत्येन धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रवि:
सत्येन वाति वायुश्च सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम्।।

(1) रवि: केन तपते?

(2) पृथ्वी केन धार्यते?

(3) वायु: केन वाति?

(4) सर्वं कुत्र प्रतिष्ठितम्?

(5) धार्यते इति पदे का धातु: अस्ति?

उत्तर (1) रवि: सत्येन तपते।

(2) पृथ्वी सत्येन धार्यते।

(3) वायु: सत्येन वाति।

(4) सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम्।

(5) धार्यते - धृ - धातु।

प्र. ९ अधोलिखितेषु पञ्च अशुद्धवाक्यानां शुद्धिः करणीया–

अशुद्ध	**शुद्ध**
(1) कृष्णं मोदकं रोचते।	कृष्णाय मोदकं रोचते।
कृष्णं / गणेशः / नवनीतं / मोदकम् रोचते।	कृष्णाय / गणेशाय नवनीतं / मोदकं रोचते।
(2) एका बालकः पठति।	एकः बालकः पठति।
(3) त्वं कदा पदति?	त्वं कदा पठसि?
(4) सर्वेः बालकाः धावन्ति।	सर्वे बालकाः धावन्ति।
अथवा	
सर्वेः बालकाः धावति।	
(5) छात्राः क्रीड़ाक्षेत्रे क्रीडति।	छात्राः क्रीड़ाक्षेत्रे क्रीडन्ति।
(6) कृषकाः ग्रामे गच्छन्ति।	कृतकाः ग्रामं गच्छन्ति।
(7) गङ्गा हिमालयेन / हिमालये प्रभवति।	गङ्गा हिमालयात् प्रभवति।
(8) विद्यालयस्य परितः उद्यानम् अस्ति।	विद्यालयं परितः उद्यानम् अस्ति।
(9) सीता रामस्य सह वनं गता।	सीता रामेण सह वनं गता।
(10) बालकः अश्वं पतति।	बालकः अश्वात् पतति।
(11) वृक्षेण / वृक्षस्य पत्रम् पतति।	वृक्षात् पत्रम् पतति।
(12) त्वम मित्रस्य सह गच्छति।	त्वम मित्रेण सह गच्छति।
(13) विद्यालयस्य परितः वृक्षाः सन्ति।	विद्यालयः परितः वृक्षाः सन्तिः।
(14) ग्रामस्य अभितः जनाः भ्रमन्ति।	ग्रामं अभितः जनाः भ्रमन्तिः
(15) श्री गुरुं नमः।	श्री गुरवे नमः।
(16) त्वं नाम किम् अस्ति।	तव नाम किम् अस्ति।
(17) पुत्रः जनकस्य सह गच्छति।	पुत्र जनकेन सह गच्छति।
(18) मम जननी भोजनं पचन्ति।	मम जननी भोजनं पचति।
(19) बालकः कन्दुकस्य क्रीडति।	बालकाः कन्दुकेन क्रीडति।
(20) एकः बालिका पठति।	एका बालिका पठति।
(21) जलस्य विना जीवनं नास्ति।	जलं बिना जीवनं नास्ति।
(22) शिक्षकः बालकं पुस्तकं ददाति।	शिक्षकः बालकाय पुस्तकंददाति।
(23) अहं दुग्धं रोचते।	मह्यम दुग्यं रोचते।
(24) ईश्वरं नमः।	ईश्वराय नमः।
कृष्णं / गणेशं / गुरु / शिवं / नमः	कृष्णाय / गणेशाय / गुरवे / शिवाय / नमः
(25) नृपः विप्रम् (विप्रम्) धनं ददाति।	नृपः विप्राय धनं ददाति।
(26) रामः सर्प विभेति।	रामः सपति विभेति।
(27) रामः विद्यालयम् गच्छामि।	रामः विद्यालयम् गच्छति।
(28) भवान् कुत्र गच्छसि?	भवान् कुत्र गच्छति?
(29) सः देवता अस्ति।	सा देवता अस्ति।
(30) चतस्त्रः बालकाः सन्ति।	चत्वारः बालकाः सन्ति।
(31) द्वे छात्रौ स्तः।	द्वौ छात्रौ स्तः।
(32) सरोवरे कमलानि विकसति।	सरोवरे कमलानि विकसन्ति।

(33) माता <u>बालकं</u> दुग्धं ददाति। — माता बालकाय दुग्धं ददाति।

(34) भवान् कुत्र <u>पश्यसि।</u> — भवान् कुत्र पश्यति।

(35) नर्मदा <u>अमरकण्टकेन</u> उदभवति। — नर्मदा अमरकण्टकात् उदभवति।

प्र. ११ निम्नलिखित प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषायाम् एकपदेन देयानि-

(१) रथकारस्य नाम किम् आसीत्?

उत्तर- उज्जवलक:

(२) महाभारतस्य प्रणयनं केन कृतम्?

उत्तर- वेदव्यासेन

(३) भारतीयैकता साधकं किम्?

उत्तर- संस्कृतम्

(४) आत्महिताय किम् अनुष्ठेयम्?

उत्तर- सद्वृत्रम्

(५) भारतस्य पुरातनः सखा कः विद्यते?

उत्तर- हिमालय:

(६) जलं विना किं न सम्भवम्?

उत्तर-जीवनम्

(७) के मार्गायासं परिहरन्ति स्म?

उत्तर- पथिका:

(८) धनोपगूढं किम्?

उत्तर- गगनं

(९) छत्रसालस्य पितुः नाम किम्?

उत्तर- श्रीचम्पतराय:

(१०) मनः जाग्रतः कुत्र उदैति?

उत्तर- दूरम्

(१) घटोत्कचः कया आज्ञप्तः?

उत्तर- जनन्या

(२) महर्षिः कस्य स्थापनां कृतवान्?

उत्तर- आर्यसमाजस्य

(३) अनर्धशीलः कः?

उत्तर- रघु:

(४) का रूपं नाशयिष्यति?

उत्तर- जरा

(५) पुरुषाद कः आसीत्?

उत्तर- घटोत्कच:।

प्र. १२ सुभाषित श्लोकाः

(1) गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम्।
केतकीगन्धमाघ्राय स्वयमायान्ति षट्पदा:।।

(2) नात्युच्चशिखरो मेरुः नातिनीचं रसातलम्।
व्यवसायद्वितीयानां नाप्यपारो महोदधिः।।
(3) क्षमाशस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति।
अतृणे पतितो वह्निः स्वयमेतोपशाम्यति।।

प्र. 13 पत्रम्- अवकाशार्थं प्रार्थनापत्रम्।

प्र. 14 निबन्धाः- (1) संस्कृतभाषाः महत्वं
(2) महाकवि कालिदासः
(3) मम दिनचर्या

प्र. 18 अधोलिखितम् गद्यांशं सम्यक् पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषायां लिखत-

(1) संसारे अनेकेषां दुःखनां मूलकारणम् अज्ञानम्। अज्ञानात् एव समाजे नानाविकाराणां जन्म भवति। हिंसा भ्रष्टाचारोदयः ये उपद्रवाः अस्मान् पीडयन्ति, तेषां, मूले अशिक्षा एव वर्तते। वयं शिक्षायाः प्रकाशेन अन्धकारं हर्तुं सज्जा भवेम।

(1) अस्य गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत?
(2) दुःखानां मूलकारणं किम्?
(3) समाजे अनेके विकाराः कथं जायन्ते?
(4) के उपद्रवाः अस्मान् पीडयन्ति?
(5) अज्ञानात् शब्दे का विभक्ति?

उत्तराणि- (१) अज्ञानम्
(२) अज्ञानम्,
(३) अज्ञानात्,
(४) हिंसाभ्रष्टाचारादयः,
(५) पञ्चम

(2) शरीरं धर्मस्य प्रथमं साधनम् अस्ति- ''शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनं।'' शरीरस्य आरोग्यं व्यायामेन सिध्यति। यः व्यायामं करोति तस्य प्राणशक्तेः आपदः स्वयमेव दूरं गच्छन्ति। व्यायामेन शरीरे शुद्ध रक्तसञ्चारः भवति। इन्द्रियाणि सुस्थानि स्वस्थानि च भवन्ति। जठराग्निः दीप्तः भवति। सुस्थानि स्वस्थानि च भवन्ति। जठराग्निः दीप्तः भवति। परिवृद्धं उदरं सङकोचं गच्छति। मस्तिष्कं उर्वरं भवति। अस्मिन् लोके जनैः वयोऽनुसारं कोऽपि व्यायामः अवश्यः करणीयः।

प्रश्नाः (1) अस्य गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत।
(2) धर्मस्य प्रथमं साधनं किम् अस्ति?
(3) कीदृशं उदरं व्यायामेन सङ्कोच गच्छति।
(4) अस्य गद्यांशस्य सारं लिखत।
(5) गच्छति इति पदे का धातुः अस्ति।
(6) केन शुद्धरक्तसञ्चारः भवति।

उत्तराणि- (१) व्यायामः (२) शरीरं (३) परिवृद्धम उदरं सङकोचं गच्छति (४) शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनं व्यायामेन शुद्धरक्त सञ्चारः भवति। (५) गम् धातु (६) व्यायामेन

(3) सतां सज्जनानां, सङ्गति सम्पर्कः संसर्गो वा सत्सङ्गतिः इति कथ्यते। वस्तुतः सत्सङ्गात् एव मानवः समुन्नतो भवति। सज्जनानां संसर्गेण च जनः सज्जनः भवति। दु र्जनानां संसर्गेण च दुर्जनः भवति। अतः एव उक्तं ''संसर्गजाः दोषगुणाःभवन्ति'' इति। अतः स्वसमुन्नतिं इच्छता जनेन सतामेव सङ्गतिः विधेया।

प्रश्नाः (1) अस्य गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत?

(2) केन जनः सज्जनः भवति।

(3) स्व समुसमुन्नतिम इच्छता 'जनेन किं करणीयम्?

(4) गद्यांशस्य सारं लिखत?

(5) दुर्जनः शब्दस्य विलोम शब्दं लिखत।

उत्तराणि-(1) सत्सङ्गतिः

(2) सज्जनानां संसर्गेण

(3) सर्वदा संतामेव सङ्गति करणीयम्।

(4) सत्सङ्गात् एव मानव समुन्नतो भवति। स्वसमुन्नति इच्छता जनेन सर्वदा सतां एव संगति : विधेयो।

(5) दुर्जनः।